

Maria Papathanassiou

Delovna, spolna in družbena hierarhija na podeželju: žene kmetov in dékle v Avstriji ob koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja

PAPATHANASSIOU Maria, dr., docent za evropsko sodobno zgodovino, Oddelek za zgodovino, Fakulteta za zgodovino in arheologijo (Univerza v Atenah), University Campus, Athens 15784, Greece.

305-055.2(234.322.4)"18/19"
323.3:63-055.2(234.322.4) "18/19"

DELOVNA, SPOLNA IN DRUŽBENA
HIERARHIJA NA PODEŽELJU: KMEČKE
ŽENE IN DÉKLE V AVSTRIJI OB KONCU 19.
IN V PRVIH DESETLETJIH 20. STOLETJA

Prispevek obravnava življenje kmečkih žena (Bäuerinnen) in dékel (Mägde) v Avstriji ob koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja in temelji predvsem na avtobiografskih zapisih, delu bogatega gradiva, ki ga hrani Univerza na Dunaju. O (meščanskih) služkinjah in njihovem odnosu do žensk (večinoma meščanskega) srednjega razreda, ki so jim služile, je bilo napisanega že veliko, zelo malo pa o ženah kmetov in déklah, ki so svoje delo opravljale v povsem drugačnem kontekstu in večji del skupaj z gospodarjevo ženo. Prispevek obravnava dinamiko med delom, spolom in družbenim položajem. Na avstrijskih kmetijah (še posebej v avstrijskih Vzhodnih Alpah, kjer je bila delovna sila, ki je morala ves čas skrbeti za živino, ključnega pomena za gospodarstvo) so posli običajno predstavljali glavno delovno silo. Delovna hierarhija se je formalno in v praksi oblikovala po spolu in starosti. Žene kmetov so bile sodelavke, hkrati pa so vodile dékle. Slednje za gospodarja in njegovo ženo niso bile nujno tujke. Nekatere so bile hčere kmečkih delavcev in/ali bajtarjev, ki so bili pod »zaščito« kmetov, druge (običajno nezakonske) posvojenke, ki so odraščale na kmetiji, daljne sorodnice in celo (pravzaprav pogosto) sorodnice bodisi gospodarja ali njegove žene – včasih kot tete, sestre ali hčere. Žene kmetov so pred poroko običajno služile kot dékle in so imele podobne izkušnje kot ženske, ki so delale zanje. To odpira več vprašanj o vplivu odnosov in življenjskih izkušenj na delo in odnose v kontekstu dela.

Ključne besede: Delo na podeželju, spol, ženske, kmečke žene, dékle, kmečko gospodinjstvo, gorska območja, avstrijske Alpe

PAPATHANASSIOU Maria, PhD, Assistant Professor in Modern European History, Department of History, Faculty of History and Archaeology (University of Athens), University Campus, Athens 15784, Greece.

305-055.2(234.322.4)"18/19"
323.3:63-055.2(234.322.4) "18/19"

RURAL LABOUR, GENDER AND SOCIAL
HIERARCHIES: PEASANTS' WIVES AND FEMALE
RURAL SERVANTS IN AUSTRIA DURING THE
LATE 19TH AND THE FIRST DECADES OF THE 20TH
CENTURY

The paper deals with peasants' wives (Bäuerinnen) and female rural servants (Mägde) in Austria during the late 19th and the first decades of the 20th century, drawing mainly on autobiographical records kept at a rich documentation of the University of Vienna. Much has been written on (urban) female servants and their relation to (mostly upper) middle class women they served, but very little on peasants' wives and female rural servants, the latter working within a completely different context and for the most part together with the peasant's wife. The paper examines the dynamics between work, gender and social position. On Austrian farms (especially in the Eastern Austrian Alps, where animal husbandry, demanding permanent labour force was crucial to the economy) rural servants usually constituted the main part of a farm's labour force. There functioned an work hierarchy formally and essentially structured along gender and age. Peasants' wives functioned as co-workers but also heads of the groups of female rural servants. The latter were not necessarily strangers to the peasant couple. They could be children of agricultural labourers and/or cottagers "protected" by the peasants, they could be (usually illegitimate) foster children having grown up in the farm, distant relatives and even (in fact often) close relatives of either the peasant himself or his wife – they could be their aunts, sisters or daughters. On their part peasants' wives had usually worked as female rural servants before their marriage and had then similar experiences to the women who worked on their behalf. Questions arise as to the ways various relations and living experiences interacted with work and relations within its context.

Key words: Rural labour, Gender, Women, Peasant Women, Female Servants, Peasant Household, Mountainous Regions, Austrian Alps

»Delo na kmetiji je bilo podobno kolesu. Ko se posameznik ni več vrtel skupaj z ostalimi, se je kolo ustavilo. Bolj, kot so ljudje sodelovali pri delu, bolje je delovala kmetija«.¹

Delo žensk na podeželju ostaja na obrobju številnih novih zgodovinskega raziskav o zgodovini ženskega dela ali zgodovini ženskega delavstva v Evropi in zahodnem svetu, čeprav smo bili v zadnjem desetletju na tem področju priča velikemu napredku. Pričujoča razprava obravnava ženske na podeželju, in sicer kmečke žene in dekletke, ki so opravljale isto delo v različnih vlogah – obe družbeni skupini primerja in preučuje odnose med njima. Ta tematika je pritegnila mojo pozornost ob navidezno velikem kontrastu v zgodovinskih raziskavah. Medtem ko se zgodovinarji tako že od konca 70. let 20. stoletja intenzivno ukvarjajo z zgodovino služinčadi, še posebej zgodovino služkinj,² in (meščanskega) srednjega razreda z mestnimi gospami, ki so jih najemale, to, kolikor mi je znano, ne velja za zgodovino dekel in njihovih delodajalcev, njihovih »gospa«, žena kmetov, kmečkih žensk.³

Kmečke žene in dekletke, obravnavane v pričujoči razpravi, so večinoma živele v avstrijskih Vzhodnih Alpah v prvih desetletjih prejšnjega stoletja. Poglavitni vir, uporabljen v prispevku, sta dve obsežni, zelo poglobljeni, nadrobni in natančni (zato sta nekaj posebnega) avtobiografski pričevanja Marie Schuster,⁴ kmečke deklice, ki se je rodila kmalu po izbruhu prve svetovne vojne in odrasčala, živela in delala na severovzhodnem Solnograškem, v regiji Lungau (v vasi Wald, ki jo sestavlja šest kmetij ob reki Mißlitz).⁵ Raziskava se opira tudi na druge avtobiografske zapise in vire o obravnavanem

obdobju⁶, pri nekaterih posplošitvah pa sem si nekoliko pomagala tudi s podobnimi družbeno-gospodarskimi strukturami iz avstrijskih Vzhodnih Alp. Samooskrbna gospodarstva so v avstrijskih Vzhodnih Alpah obstajala še večji del 20. stoletja, zato pričujoči prispevek obravnava netržno kmetovanje in delovne odnose, čeprav se to po drugi strani dotika tudi tržnega kmetovanja.

Prispevek se osredotoča na naslednje štiri točke:

1. V obravnavanih primerih kmečke žene (Bäuerinnen) in njihove dekletke (Mägde) niso vedno (ali celo v večini primerov) nujno pripadale različnim družbenim slojem (vsekakor ne na način, kot je to veljalo za gospe in njihove služkinje v mestih). To je veljalo tudi za kmete in njihove hlapce.

2. Tako kmečke žene kot dekletke so živele in delale v družbenem in gospodarskem okolju, v katerem so imeli glavno vlogo moški in se je tudi delo delilo (čeprav ne vselej strogo) po spolu. Vse ženske so vsaka na svoj način veljale za manjvredne moškim ali pa so se same dojemale kot take; vse so bile tudi izpostavljene spolni diskriminaciji.

Vendar pa:

3. Kmečke žene so spadale tako med »ženske ljudi« (Weiberleute) kot kmečke ljudi (Bauersleute). Vsi posli, moškega in ženskega spola, pa so bili pri najpomembnejših stvareh podrejeni gospodarju kmetije in njegovi ženi.

4. Pri delitvi del na kmetiji glede na spol se je položaj kmečkih žena in dekel v delovni hierarhiji precej razlikoval, tako kar zadeva družbeno (čeprav ne nujno fizično) razdaljo med njima kot opravljanje različnih opravil, kar je še bolj poudarjalo njihovo medsebojno družbeno razliko.

V nadaljevanju bom obravnavala vsako od štirih točk posebej.

1. Družbeni sloj

Najprej o kmečkih ženah, deklah in družbenem sloju (domača delovna sila proti najetim delavcem). Kmetje v avstrijskih Vzhodnih Alpah, kjer so prevladovali samo-

¹ *Therese Weber (ur.) Mägde, 121 (pričevanje Anne Starzer, rojene leta 1914 v Gornji Avstriji).*

² *Glej razpravo o domnevni feminizaciji služinčadi v 19. stoletju.*

³ *Toda glej še neobjavljene prispevke Jane Whittle (Univerza v Exetru, neobjavljeni prispevek št. 21, april 2005) o "Housewives and Servants in Rural England. 1440-1650: Evidence of Women's Work from Probate Documents".*

⁴ *Maria Schuster, Auf der Schattseite, (Damit es nicht verloren geht...40), Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1997; Maria Schuster, Arbeit gab's das ganze Jahr. Vom Leben auf einem Lungauer Bergbauernhof, (Damit es nicht verloren geht... 49), Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2001.*

⁵ *To so bile kmetije Hatzbauern, Krautbauern, Huberbauern, Tyllbauern, Wurzbauern in Ruppenbauern (nazivi kmečkih posestev so izhajali iz daljne preteklosti in so se razlikovali od priimkov kmetov v obdobju, obravnavanem v tem prispevku, vendar so v vsakdanjem življenju kmete in posle klicali po teh imenih, kar kaže na velik pomen kmečkih posestev v zavesti ljudi): Schuster, Auf der Schattseite..., 60, 61. O zgodovini kmetij Ruppenbauern (»Ruppenbauerngut«) in Hatzbauern (»Hatzgut«) glej salzburški deželni arhiv: Erbhof 0505/1985 oz. Erbhof 1362/1992. Zemljiške knjige (Grundbücher) na okrožnem sodišču (Bezirksgericht) v Tamswegu (prestonici Lungau) naj bi vsebovale strukturne, gospodarske podatke o kmetijah od leta 1870 naprej.*

⁶ *Glej prispevke v: Th. Weber (ur.), Mägde. Lebenserinnerungen an die Dienstbotenzeit bei Bauern, (Damit es nicht verloren geht..., 5), Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1991; Peter Klammer, Auf fremden Höfen, Anstiftkinder, Dienstboten und Einleger im Gebirge, (Damit es nicht verloren geht..., 26), Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1992; Rosa Scheuninger (ur.), Bäuerinnen erzählen. Vom Leben, Arbeiten, Kinderkriegen, Älterwerden, (Damit es nicht verloren geht..., 60), Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2007.*

Hatzbauerjeva kmetija, Lungau (Solnograško), leta 1926. 35 letna gospodarjeva žena sedi z otrokom v naročju. Deklica na levi je sedemletna Maria Schuster, hči iz njenega prvega zakona, ki je že takrat delala na kmetiji. (Dokumentation lebensgeschichtlicher Aufzeichnungen, Universität Wien)

oskrbno gospodarstvo, živinoreja in kmetijstvo, so svoje potrebe po delavcih reševali predvsem na dva načina: Prvič, z domačo delovno silo, ki je v gospodinjstvu živela od rojstva ali od malih nog (otroci, vključno s pastorki in posvojenci – slednji so bili praviloma nezakonski in družbeno šibki), in drugič, z najemanjem drugih poslov, najpogosteje sorodnikov, a tudi neznancev.

Kolikor mi je znano, se zgodovinopisne raziskave ne ukvarjajo z vprašanjem odnosa med služenjem in sorodstvenimi razmerji na avstrijskem podeželju. Vemo pa, da je sistem dedovanja, pri katerem je kmetijo nasledil (moški) potomec, povzročil porast števila ljudi brez imetja in posledično prebivalstva z nizkim družbenim položajem – otrok kmetov, ki so bili izključeni iz dedovanja kmetije v zameno za (praviloma nizko) doto.⁷ V literaturi obstaja razlika med delovno silo iz kroga družine na eni in delovno silo izven kroga družine na drugi strani, pri čemer se slednja občasno in implicitno enači s kmečkimi posli. Poleg tega ni vselej povsem jasno, kdo sodi k »delovni sili iz kroga družine«⁸.

Glede na obsežno avtobiografsko gradivo se zdi, da so bili kmečki posli v nekaterih regijah večinoma iz vrst bližnjih ali daljnih sorodnikov, kar bi bilo treba dodatno raziskati. Kakorkoli že, to razlikovanje ne ustreza povsem zapleteni stvarnosti ali občutkom in pojmovanju, skritim v jeziku sodobnikov, ki je odlikaval to zapleteno stvarnost.

Predvsem želim poudariti, da so bile na velikih kmetijah v avstrijskih Vzhodnih Alpah,⁹ ki so temeljile na samooskrbnem gospodarstvu, dékle večinoma hčere kmetov, ki so delale kot »Mägde« najprej na kmetiji svojih staršev, nato pa pogosto pri bližnjih ali daljnih sorodnikih. To kaže, da so si bile kmečke žene in dékle pogosto blizu s stališča družbenega sloja (kar je veljalo tudi za kmete in hlapce).

fremde Arbeitskräfte”).

⁷ Norbert Ortmayr, "Sozialhistorische Skizzen zur Geschichte des ländlichen Gesindes in Österreich", 353, v, Norbert Ortmayr, *Knechte, (Damit es nicht verlorengeht...*, 19), Wien-Köln-Weimar 1992, 297–356.

⁸ Glej Hermann Wopfner, *Bergbauernbuch*. 3. zvezek *Wirtschaftliches Leben*, Innsbruck 1997, 20–22 („Familienangehörige und

⁹ Kot ugotavlja zgodovinar Peter Klammer, ki je o Lungau napisal več pomembnih študij, je morala biti kmetija velika vsaj od pet do deset hektarov, da je štela za kmečko posestvo. Leta 1930 sta imeli v Lungau približno dve tretjini od okrog 1400 kmetov v lasti kmetije, ki so merile od deset do sto in več hektarov (več kot polovica teh kmetij je skupaj z gozdovi in gorskimi pašniki obsegala vsaj dvajset hektarov, več kot desetina pa sto in več hektarov): Peter Klammer, *Auf fremden Höfen. Anstiftkinder, Dienstboten und Einleger im Gebirge*, Wien-Köln-Weimar 1992, 57, 58 (moj izračun je bil opravljen na podlagi podatkov v tabeli na strani 57).

Skoraj vsaka ženska iz avstrijskih Vzhodnih Alp, poročena s kmetom (ženske so prav s poroko s kmetom postale kmečke žene), je pred poroko delala kot dekla (Magd, Bauernmagd) na različnih položajih v delovni hierarhiji. V nasprotnem primeru po poroki ne bi mogla opravljati svojih delovnih dolžnosti. Oče Marie Schuster je »iskal 'kmečko ženo', in izbral njeno mater, ki jo je, kot je kasneje priznal, »pogosto opazoval pri delu«. Kot je dejal, sta ga »pritegnili njena marljivost in spretnost«.¹⁰ Žene kmetov so običajno odraščale v kmečkih gospodinjstvih in so bile večinoma hčere kmetov. Kot vsi kmečki otroci so celo življenje (že od zgodnjega otroštva) delale na kmetiji, vendar so šele v času pubertete, med 12. in 14. letom starosti, začele služiti. »Mägde« so pogosto delale po navodilih kmečkih žena, ki so bile njihove matere ali mačehe (ali krušne matere, vendar je bilo v teh primerih drugače, saj so bili posvojeni otroci praviloma nezakonski in socialno šibki). Če so se potrebe po delu spremenile, se je s tem za nekaj let ali daljše obdobje spremenilo tudi njihovo delovno mesto, in kasneje so začele služiti drugim kmetom, običajno sosedom, s katerimi so bile v takem ali drugačnem sorodstvenem razmerju. Nato so delale skupaj s svojimi sestrami, tetami ali krstnimi botrami in pod njihovim nadzorom.

V svojih izčrpnih in pronicljivih avtobiografskih prispevkih Maria Schuster izraze »Bauernmagd« ali »Magd« načrtno in dosledno uporablja za svojo mater in tete, zase, za svoje sestre in krušne sestre ter vse kmečke hčere, ki so delale v njihovem gospodinjstvu in/ali v katerem od medsebojno povezanih gospodinjstev v vasi Wald v Lungau ob koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja (glej opombo 5). Nekaj primerov: o sestri svoje matere, teti Theres, hčeri »Ruppenbauerja«, zapiše, da je o svojem bodočem možu sanjara »tako, kot je to počela vsaka druga 'Bauernmagd', torej vsaka »dekla«.¹¹ Kasneje, na začetku 30. let 20. stoletja, sta njena sestra in polsestra delali kot »služkinji« (»weibliche Dienstboten«) v njihovem gospodinjstvu, pri čemer je bil kmet nekdanji posel in tretji mož ovdovele matere (njena mati je izgubila prvega moža med prvo svetovno vojno, drugi mož, premožni »Hatzbauer«, pa je umrl zaradi bolezni). »Najstarejša, Rosl, je nato postala 'Sennerin' (planšarica), Rosina je postala 'Moardirn' (velika dekla) in jaz sem postala 'Viehdirn' (dekla, zadolžena za delo v hlevu in z živalmi)«.¹²

Pričevanja Schusterjeve prinašajo dragocena spoznanja o delovnih odnosih in so podoba mikrokozmosa, kjer so bili delovni odnosi v družini in skupnosti posebej

močni na lokalni, nekoliko manj pa tudi na regionalni ravni.¹³ Tako so morale npr. njena mati in ena od njenih sester zapustiti gospodinjstvo svojih staršev (»Ruppenbauerngut«) po očetovi smrti in mačehini ponovni poroki. Služiti sta nadaljevali v gospodinjstvu svoje tete, sestre pokojne matere – teta je bila soproga premožnega »Hatzbauerja«. Njunjo mačehe so po drugi strani, kot je zapisala Schusterjeva, »obkrožili posli, ki so bili njeni sorodniki«.¹⁴ Na začetku 20. let 20. stoletja, ko se je ovdovela mati Marie Schuster poročila s svojim ovdovelim stricem in nekdanjim delodajalcem (»Hatzbauer«), je rosno mlada Maria (rojena leta 1915) postala dekla za vse – »Mädchen für alles« (najnižje v delovni hierarhiji za dékle), njena leto starejša sestra Rosina »Hausdirn« (hišna dekla), njena tri leta starejša polsestra Rosl »Moardirn« (velika dekla), njena teta Kathi (materina sestra), ki je bila neporočena in poznih tridesetih let, planšarica (»Sennerin«), neka tuja dekla pa je postala »Viehdirn« (dekla, odgovorna za delo v hlevu in skrb za živali).¹⁵

Seveda so obstajale razlike med posli, ki so bili v sorodstvenem razmerju z gospodarjema, še posebej njunimi otroki, in tujci.¹⁶ Kakorkoli, razlike so se kazale v odnosu do ljudi in njihovem plačilu kot tudi v njihovi prihodnosti (dota za otroke, ki niso dedovali kmetije). Maria Schuster za posle, ki niso bili v sorodu z gospodarji, vztrajno uporablja oznako »tujci« (»Fremde«). Še več: v svojih zapisih ločuje med služenjem sorodnikov in služenjem nesorodnikov, tujcev; ni pa vselej jasno, kam spadajo botri in botre. Ko je v 30. letih 20. stoletja Hatzenhof prešel na sina pokojnega Hatzbauerja, drugega moža njene matere, se je njena mati skupaj s tretjim možem preselila na Tyllhof, kmetijo, kjer se je rodila Maria Schuster in je pripadala njenemu očetu, žrtvi prve svetovne vojne. Z dvema izjemama so morali po njenih besedah vsi ostali bratje in sestre služiti k tujim družinam (»in fremde Dienst«). Sama je začela služiti na kmetiji »Wurzibauerja«, edinega kmeta-najemnika v vasi (kmetijo je imel v najemu od priljubljene grofične

¹³ Pri tem bi nam bile lahko v veliko pomoč evidence poslov, ki jih hranijo v lokalnem arhivu – kot pa mi je povedal dr. Peter Klammer, bodo postale dostopne šele po letu 2020.

¹⁴ Schuster, *Auf der Schattseite*, 54.

¹⁵ Schuster, *Auf der Schattseite*, 181.

¹⁶ Therese Weber (ur.), *Mägde. Lebenserinnerungen an die Dienstbotenzeit bei Bauern, (Damit es nicht verloren geht..., 5)*, Wien-Köln-Weimar 1991. Glej str. 89 (pričevanje Theresie Schietz iz Mühlviertla v Spodnji Avstriji). Zdi se, da so otroke kmetov, ki so služili kot posli, kot take obravnavale tudi druge avtorice avtobiografij iz revnih družin, kot sta bili Paula Sperl (str. 100) ali mati Waltraud Lindner (str. 172), obe iz Solnograškega. Barbara Passruggger, ki se je rodila in odraščala na začetku 20. stoletja v Pongau (Solnograško), je o svojem prvem dnevu v šoli zapisala, da je bil to poseben dogodek za njeno »(krušno) mater«, njene »krušne sestre« (katerih status v gospodinjstvu je bil jasno opredeljen) in za »posle«, kar kaže na razliko med domačo in najeto delovno silo.

¹⁰ Schuster, *Auf der Schattseite*, 61.

¹¹ Schuster, *Auf der Schattseite*, 37.

¹² Schuster, *Auf der Schattseite*, 212.

Lungau, grofične Szapary).¹⁷ Omenjene razlike tako potrjujejo našo ugotovitev, da ni bil nujno družbeni sloj tisti, ki je ločeval kmečke žene od dekel, ki so delale po njihovih navodilih, »Bäuerinnen« od »Mägde«.

Ponekod v avtobiografskih dokumentih posli, ki niso bili njihovi biološki otroci, posvojenci ali pastorki, kmečke žene imenujejo »matere« (in kmete »očetje«), čeprav sploh niso delali zanje. Maria Schuster tako eno izmed »Krautbauerbäuerin«, kmečko ženo na eni izmed sosednjih kmetij, imenuje za »Krautbauermutter« – namreč »mater« te kmetije.¹⁸ To spontano istovetenje družinskih in gospodarskih enot v jeziku sodobnikov in s tem v njihovi zavesti je morda občasno zakrilo ne-sporne družbene razlike – vendar pa kaže, da v vsakdanjem življenju na kmetiji take razlike morda niso bile samoumevne in opazne na prvi pogled.¹⁹

2. Delitev dela po spolu

Tako »Bäuerinnen« kot »Mägde« so bile zaradi svoje-ga spola diskriminirane. Ženske so bile posebna skupina na kmetiji, veljale so za »Weiberleute« (»ženske ljudi«). Čeprav so ženske in moški opravljali delo skupaj, ko ga je bilo največ (v času košnje, žetve), je bila ločitev del glede na spol pri delu in življenju na kmetiji nekaj povsem vsakdanjega. Tako za ženske, kmečke žene kot dékle je veljalo, da so bile skoraj brez izjeme vedno zadolžene za delo v hiši in okrog nje, za čiščenje, kuhanje, pranje, skrb za otroke, predenje, obdelovanje zelenjavnega vrta, skrb za perutnino, svinje, molzne živali in mlade živali (v prvi vrsti za krave in teleta). Na kmetijah so bile meje med gospodinjskimi opravili in delom na prostem, med »reproduktivnim« in »produktivnim« delom, nejasne. Delo zunaj hiše se je navidezno ves čas prepletalo z gospodinjskimi opravili in narekovalo njihov vrstni red (npr. prinašanje drv v kuhinjo in kuhanje pese za svinje).²⁰ To je seveda splošna slika. K delitvi dela glede

na starost in položaj v ženski hierarhiji se bomo v tem prispevku vrnili kasneje, velja pa poudariti, da je bilo delo na kmetiji ločeno na moško delo in žensko delo (čeprav je »žensko delo« imelo na kmetiji povsem drug pomen kot v meščanskem okolju).

Tako kmečke žene kot dékle so živele in delale (delo je bilo sestavni del vsakdanjega življenja) v svetu, kjer so prevladovali moški. Drugačen odnos obeh spolov do časa, namenjenega delu, in prostega časa, namenjenega sprostitvi, je zelo očiten in se jasno kaže v pričevanjih ljudi. Kot je Michael Mitterauer ugotovil že pred dvajsetimi leti, so delo, ki je zahtevalo fizično moč in je bilo zelo nevarno, najpogosteje in praviloma opravljali moški (npr. sekanje drv).²¹ Zdi pa se, da so ženske na podeželju delale dlje in so bile tako bolj marljive, hkrati pa so v primerjavi z moškimi imele manj prostega časa.

Maria Schuster, ki je zelo rada brala (kar je bilo nena-vadno za posle, vendar je na začetku 20. stoletja zaradi šolanja postalo bolj običajno), tako npr. piše:

»Nisem imela dovolj časa za branje. Brala sem lahko samo v nedeljo popoldan (...) Hlapci so imeli precej več časa. Ob sobotah popoldan so imeli po četrti uri prosto in ob nedeljah so lahko cel dan počeli, kar so želeli.«²²

Nekje drugje je zapisala:

»Prosti čas, ki nam je pripadal kot deklam (zase in svoje sestre uporablja izraz »Dienstboten«, ki se nanaša na služabnice, M. P.), je predstavljal nekaj ur ob nedeljah popoldan – nikoli nismo imele časa za sprostitev. Drži, takrat je bilo na leto več praznikov kot danes. Vendar pa to ni pomenilo več prostega časa kot na običajno nedeljo. Me dékle (»wir Mägde«) smo morale vstati ob štirih celo v nedeljo, da smo pravočasno opravile svoje delo in se nato pripravile za odhod k maši. Samo ena dekla (ali kmetova žena, kot razloži drugje, M. P.) je morala ob nedeljah ostati doma, da bi »čuvala«, kot smo rekle temu. Potem je morala pohiteti, da je opravila preostalo delo. Treba je bilo poskrbeti in paziti na majhne otroke, ki niso šli k maši, skuhati kosilo ...«²³

¹⁷ Schuster, *Auf der Schattseite*, 242. O Margit, grofici Szapary, glej regionalno razstavo: *Die Gräfin vom Lungau – Wege in die Zukunft*, 28. maj do 28. oktober 2007 in 10. maj do 22. september 2008, Tamsweg. V njenih preostalih zapisih, od katerih se nekateri nahajajo v sedmih mapah v salzburškem deželnem arhivu, so morda predstavljeni njeni pogledi ali podatki z njenega gledišča na ženske na podeželju v Lungau.

¹⁸ Schuster, *Auf der Schattseite*, 63. Glej tudi Passruggen, *Hartes Brot*, 40: Sosedo (v Pongau), kmečko ženo, imenuje »Grossbergmutter«, ki »je bila tudi dobra mati«, s čimer da izrazu zelo širok pomen. Glej Wopfner, *Bergbauernbuch*, 3. zvezek, 70 (o Tirolski): »v kle-nem kmečkem gospodinjstvu so posli enakopravni z domačimi otroki, kar pomeni, da se morajo očitno podrediti avtoriteti očeta družine. Kmet in njegova žena sta zanje tudi oče in mati družine (»Hausvater« in »Hausmutter«).

²⁰ Glej Michael Mitterauer, »Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung im ländlichen Raum«, v: Michael Mitterauer, *Familie und Arbeitsteilung*, Wien-Köln-Weimar 1992, 58–148. Glej tudi moj članek o gorskih kmetijah v avstrijskih Alpah: »Aspekte der bergbauerli-

chen Lebenswelt in Österreich – vom späten 19. Jahrhundert bis in die Zwischenkriegszeit«, 212, v Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 187–244.

²¹ Mitterauer, »Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung im ländlichen Raum«, 82.

²² Schuster, *Auf der Schattseite*, 201.

²³ Schuster, *Auf der Schattseite*, 229. Glej tudi str. 38 o gospodinjskih opravilih na veliko soboto, ko so bili »vsi hlapci prosti« (»Z milom smo morale zribati vso leseno posodo v hiši in hlevu. Za tri dni vnaprej je bilo treba pripraviti hrano za živali. Očistile smo svinjak in kurnik in v hišo nanosile drva. Moardirn, Viehdirn in Hausdirn: vsaka je morala očistiti en del hiše in pomesti dvorišče, in, in, in ...«). Glej tudi Rosa Scheuninger (ur.), *Bäuerinnen erzä-*

Lungau (Solnograško), 1930. Delavci na kmetiji. Skoraj 40-letna gospodarjeva žena drži v naročju otroka.

Druga z leve stoji njena hči, petnajstletna Maria Schuster.

(Dokumentation lebensgeschichtlicher Aufzeichnungen, Universität Wien)

Še več: nadvlada moških in podrejenost žensk sta se kazali v različnih (pogosto ritualiziranih) vidikih vsakdanjega življenja.

Ne preseneča, da so bile dékle običajno slabše plačane kot hlapci. Ženski in moški posli so živeli v kmečkem gospodinjstvu, tako da so bili stroški za hrano, nastanitve in plačila v naravi temeljne oblike plačila. Drugače pa je plačilo za ženske znašalo od ene tretjine do polovice plačila za moške, kar je običajno veljalo tudi v drugih regijah.²⁴ V 20. letih 20. stoletja so v Lungau »Mägde« prejemale pet do šest tisoč kron mesečno, medtem ko so »Knechte« prejemale od deset do petnajst; poleg tega so plačile v naravi zanje (oblačila, čevlji, spodnje perilo, volna itd.), ki so bila ključnega pomena še velik del 20. stoletja, imela nižjo denarno vrednost za ženske kot za

moške.²⁵ Maria Schuster opisuje letna plačila, kakršna so dajali njen očim in kmetje nasploh, pri čemer so najprej prišli na vrsto moški in nato še ženski posli. Na plačilni dan je njen očim ponudil poslom slanino in žganje v količinah, ki so ustrezale njihovem položaju in spolu (velika dekla je prejela manj kot veliki hlapec).²⁶ Občasna plačila v hrani skozi celo delovno leto so bila odvisna od dela, starosti in seveda hierarhije spolov: »Za božič so posli in otroci v gospodinjstvu dobili klobase različnih velikosti glede na njihov položaj.«²⁷

Dékle in hlapci so jedli za isto mizo, toda veliki hlapec (Moarknecht) je bil tisti, ki je molil in dvignil žlico, s čimer je dal vsem poslom znak za začetek obeda – ko je odložil žlico na mizo, je to pomenilo konec obeda. Poleg tega je kaznoval (šoloobvezne) otroke (tepel jih je ali vlekel za ušesa), če se pri jedi niso lepo obnašali (jedli so za svojo mizo v istem prostoru). Velika dekla (Moardirn) je bila zadolžena zgolj za strežbo hrane, a to je bilo pomembno opravilo. Dékle so sedele na pre-

hlen. Vom Leben, Arbeiten, Kinderkriegen, Älterwerden, (Damit es nicht verloren geht..., 60), Wien-Köln-Weimar 2007, str. 77, pričevanje Margarete Wurm, rojene leta 1915 v gorati Spodnji Avstriji (64–85): »V soboto je oče poslom dovolil, da so prenehali delati ob petih. Dékle, vključno z materjo in mano, smo nadaljevale z običajnim delom v hlevu« in str. 284, pričevanje Marianne Handler, 283–298 (o svoji materi).

²⁴ Weber, »Einleitung«, 20, v Weber (ur.), Mägde, 9–31; o Tirolski glej Hermann Wopfner, Bergbauernbuch. 1. zvezek Siedlungs und Bevölkerungsgeschichte, Innsbruck 1995, 609–612.

²⁵ Arhivski viri [Gemeindeausschußprotokoll (zapisniki občinskega sveta) Ramingstein 1922 in Gemeindeausschußprotokoll (zapisniki občinskega sveta) Zederhaus 1925] citirano v Klammer, Auf fremden Höfen, 170, 171.

²⁶ Schuster, Auf der Schattseite, 22.

²⁷ Schuster, Auf der Schattseite, 131, 132.

mičnih klopih ob steni, da so lahko stregle.²⁸ Na predvečer praznikov in ob nedeljah zvečer so posli skupaj z gospodarjem in njegovo ženo molili »Rosenkranz«; pri molitvi so hlapci uporabljali klečalnik, dékle pa so tik za njimi klečale na tleh.²⁹

Na prvi pogled se zdi, da so bili posli diskriminirani, žene kmetov pa ne. Toda čeprav so kmečke žene (in tudi dékle, zlasti najstarejše velike dékle) na določenih področjih imele glavno besedo, je kmetijo vodil gospodar. Pri tem velja omeniti znanega raziskovalca Hermana Wopfnerja, ki je v obdobju med obema vojnama na terenu natančno preučil življenje gorskih kmetov na Tirolskem. Med njegovimi slikami lahko najdemo enajst portretov kmetov in le dva portreta njihovih žena – zgolj naključje ali odraz meščanskih predstav o podeželju?³⁰

Kmetova žena je težko prišla do denarja (ki ga niti ni bilo veliko). Nekaj ga je lahko zaslužila s prodajo jajc in masla³¹, pri bolj dobičkonosni prodaji živine in lesa pa ni imela besede. Pomembno je poudariti, da kmetova žena ni sodelovala pri plačevanju poslov. Kmet je vsem poslom ne glede na spol izplačeval (ponavadi letne, a v medvojnem obdobju velikokrat mesečne) mezde (običajno v začetku februarja na svečnico, ki je označevala konec starega in začetek novega leta službovanja oz. »Dienstjahr«). Ženske so veliko pretrpele zaradi neodgovornih in/ali nasilnih gospodarjev (o nasprotnih primerih ni prav nobenih dokazov). Mati Marie Schuster naj bi zelo trpela v zakonu z drugim možem, sicer uglednim Hatzbauerjem, ki je veliko pil, grdo ravnal z njo in zapravljaj denar, ki ga je dobil od avstrijske države za svoje pastorko (Schusterjeva ter njeni pravi bratje in sestre so bili vojne sirote, saj so v prvi svetovni vojni izgubili očeta). Schusterjeva med vrsticami pove, da so bili tudi najstarejši sinovi njenega očima kruti do njene matere (njihove mačehe), čeprav so bili posli.³²

Več kot pol stoletja preden je mati Marie Schuster postala »Bäuerin«, je Ignaz von Kürsinger, avstrijski uradnik in topograf, opozarjal na trpljenje kmečkih žena, njihovo preobremenjenost in premalo lastninskih pravic. Zanimivo je, da je v izčrpnem prispevku o Lun-

gau trdil, da je to povzročalo zdravstvene težave (pisal je o histeriji in krčih).³³

Bäuerinnen in Mägde so torej trpele zaradi spolne diskriminacije, toda ta se je razlikovala glede na njihov položaj v kmečkem gospodinjstvu in delovni hierarhiji.

S tem prehajam na tretjo in četrto točko prispevka, ki bolj kot podobnosti izpostavljata razlike med deklami in njihovimi gospodinjami. Pri tem bom upoštevala že omenjene ugotovitve; torej da vse dékle niso imele enakega položaja, kajti veljala je stroga delovna hierarhija.

3. Podrejenost gospodarju kmetije in njegovi ženi

Čeprav so bile kmečke žene kot ženske bližje deklam, so imele drugačen status, saj so hkrati z možem vodile kmetijo (v nemščini se za gospodarja in njegovo ženo uporablja izraz »Bauersleute«, ki dobesedno pomeni »kmečki ljudje«). V redkih primerih, običajno za kratko, prehodno obdobje, so lahko tudi same stopile na čelo kmečkega gospodinjstva.³⁴ Zaradi družbenih struktur, delitve dela po spolu in pomembnosti samooskrbnega gospodarstva so le redke kmetije v avstrijskih Vzvodnih Alpah lahko učinkovito delovale brez gospodarja in njegove žene. To pojasnjuje pogoste ponovne poroke po partnerjevi smrti pri obeh spolih (mati Marie Schuster je dvakrat ovdovela in se trikrat poročila, zaradi česar je pod isto streho živelo ogromno bratov, sester, polbratov, polsester ter krušnih bratov in sester). Člani kmečkega gospodinjstva so se dobro zavedali, da sta gospodinjstvo vodila gospodar in njegova žena ter da se je družbeni in gmotni položaj (ne pa nujno družbeni sloj) »Bauersleute« in drugih na kmetiji razlikoval. Med drugim je razlika nastala, se odražala in večala pri delitvi prostora. Gospodar in njegova žena sta spala v svoji spalnici. Na večini kmetij so hlapci in dékle imeli

²⁸ Schuster, *Auf der Schattseite*, 110, 111; Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 152; Klammer, *Auf fremden Höfen*, 168 (na podlagi pričevanja Marie Fuchs, rojene leta 1913 v Lungau). Barbara Pasrucker, *Hartes Brot. Aus dem Leben einer Bergbäuerin*, (Damit es nicht verloren geht, 18), Wien, Köln, 1989, 13.

²⁹ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 157.

³⁰ Hermann Wopfner, *Bergbauernbuch*. 1. zvezek. *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte*, Innsbruck 1995, sliki 58 in 68 v primerjavi s slikami 58, 60–62, 65, 67, 70, 71–74.

³¹ Schuster, *Auf der Schattseite*, 97.

³² Schuster, *Auf der Schattseite*, 96, 99, 100.

³³ Ignaz von Kürsinger, *Lungau, Historisch, ethnographisch und statistisch aus bisher unbenützten, urkundlichen Quellen*, Salzburg 1853, 737, 754, 774. V von Kürsingerjevem pričevanju je čutiti vpliv meščanske miselnosti, kajti kmečke žene niso delale zgolj v Lungau, čeprav njegovo pričevanje najbrž nehote daje tak vtis. Poleg tega se zdi, da njihovega dela ne odobrava, obenem pa trdega dela dekel sploh ne omenja. Na omembo histerije kot ženske bolezni so najbrž vplivale tedanje meščanske predstave o ženskah (toda von Kürsinger ima zaslugo, da bolezni povezuje z napornim delom in diskriminacijo). Hermann Wopfner je v izjemno izčrpnih in temeljiti študiji o Tirolski priznal trdo delo kmečkih žena, a njegovo pričevanje ni tako dramatično, saj naj bi kmečke žene delale skupaj s svojimi možmi: Wopfner, *Bergbauernbuch*. 3. zvezek, 102.

³⁴ Žene kmetov so naletale na težave in njihova moč je bila omajana, če so živele v skupnem gospodinjstvu s taščami (običajno, ko so se udeležila razmerja z dediči) in so bili odnosi med njimi burni: Weber, *Mägde*, 81 (pričevanje Anne Siebenhandl, Gornja Avstrija, medvojno obdobje).

ločene spalnice (Mägdekammer ali Weiberleutkammer, Knechtekammer). Ko so se otroci kmetov preselili vanje, je simbolično pomenilo, da so postali posli.³⁵ Vsi posli so jedli za eno mizo v glavnem bivalnem prostoru, toda gospodar in njegova žena sta pogosto (ne vselej) jedla ločeno v kuhinji (tako je bilo na kmetijah v Lungau, kjer je delala Maria Schuster). Ključ in s tem dostop do shrambe (»Vorratsraum« – prostor za skladiščenje hrane) sta načeloma imela le kmet in njegova žena.³⁶

Kmečko gospodinjstvo je delovalo kot gospodarska enota in delovna skupina ali skupek medsebojno povezanih delovnih skupin, zato so odnosi med delodajalci in delojemalci presegali področje dela. Zaradi moške nadvlade sta nad deklami ne glede na družbeni sloj nenehno bdela gospodar in še zlasti njegova žena. Še posebej so (vsaj teoretično) nadzirali ljubezenska razmerja in spolnost (hlapce so nadzirali le redko). Dékle (za razliko od hlapcev) zvečer brez dovoljenja niso smele zapustiti hiše.³⁷ Kljub temu lahko iz avtobiografskih pričevanj sklepamo, da nadzor vse prepogosto ni bil ali ni mogel biti učinkovit. Mladi moški so namreč redno obiskovali dékle v njihovih spalnica, in ker so »Mägde« spale v istem prostoru, to ni bila nobena skrivnost. Nosečnosti in nezakonski otroci (včasih rojeni prav v Mägdekammer) za ta kraj in čas niso bili nič neobičajnega.³⁸ [Nezakonski otroci so bili pomemben vir poceni delovne sile. Maria Schuster v svoji pripovedi pogosto omenja kmete ter sinove in hčere kmetov, ki so imeli nezakonske otroke.] Devetletna Barbara Passruggger, rojena leta 1920 v Pongau na Solnograškem, je bila priča takšnim skrivnim obiskom, potem ko se je preselila v spalnico dekel, vendar svoji rejnici raje ni ničesar omenjala:

»Kmečke žene so poskrbele, da se o tem ni govorilo. Ko se je kaj razvedelo, je bilo zmeraj grozno, tudi na drugih kmetijah. Materi to ne bi bilo všeč. Zato sem si rekla 'biti moraš zelo, zelo previdna, da ne boš česa izdala'. In tako sem molčala. Vendar je vseeno prišlo na dan ...«³⁹

Neenak družbeni položaj in podrejenost poslov v gospodinjstvu sta se najbolj očitno odražala in obenem krepila pri različnih ritualih. Takšen primer izpostavlja Maria Schuster: dékle in hlapci so se po gostijah zmeraj posamično zahvalili gospodarju in njegovi ženi s poljubom roke in »običajno frazo 'Bog vaju blagoslovi'/'Vergeltsgottsagen'«. ⁴⁰

Način, na katerega sta se gospodar in njegova žena zahvalila poslom, pa pravzaprav dokazuje neenak družbeni položaj z drugega vidika. Kmeti in posli so bili zelo odvisni drug od drugega, obenem pa so med njimi vladali neenakpravni medsebojni odnosi.⁴¹ Takšni odnosi so se najbrž dlje ohranili na odročnih gorskih območjih, kjer so bile razmere za delo še posebej zahtevne. Po žetvi sta gospodar in njegova žena povabila dékle in hlapce na gostijo; ob tej priložnosti so zaklali ovco.⁴² Poleg tega so imeli posli pravico do prisluženega deleža. To sem izpostavila že v Gentu v prispevku o planšaricah, ki so pasle živino na gorskih pašnikih. Naj navedem še nekaj primerov: velika dekla, zadolžena za odstavljanje pujskov in rejo prašičev za zakol, je dobila rep prašiča in delež mesa (ona pa je povabila druge hlapce in dékle ter si z njimi delila dragoceno hrano).⁴³ Veliki hlapci in dékle so lahko dobili po en kozarec »Schmalza« oz. živalske masti, preden so jo shranili.⁴⁴ Posli (zlasti najstarejši na najvišjih položajih) so imeli tudi določeno moč, ki je izhajala iz navad in sta jim jo seveda zaupala gospodar in njegova žena. Te pravice so tako paradoksalno preprečevale nadaljnje zahteve poslov ter pripomogle k utrditvi neenakih razmerij moči med gospodarjem, njegovo ženo in kmečkimi posli. Dékle in kmečke žene so opravljale določena skupna dela, oboje pa so imele tudi svoja specifična dela. Ponovno velja omeniti slike Hermanna Wopfnerja, saj njegovi maloštevilni portreti kmečkih poslov pričajo o pomembnosti gospodarja in njegove žene kot posameznikov v kmečki skupnosti.

4. Delovna hierarhija

Neenak družbeni položaj je nastal in se utrjeval pri delu. Bäuerin in Mägde so zavzemale različne položaje v delovni hierarhiji (čeprav vse Mägde niso imele enakega položaja, kajti velika dekla »Moardirn« je uživala posebne pravice in imela razmeroma veliko moč odločanja). Po spremembah v gospodinjstvu, porokah, smrtih, ponovnih porokah in prehajanju kmetij v druge roke (kar je bilo neločljivo povezano s porokami) je bilo treba prerazporediti delovno silo. Bäuerinnen so imele ključno vlogo pri najemanju dekel (pri razpravi o družbenem sloju sem že omenila, da so pogosto najele sestro ali drugo bližnjo sorodnico).⁴⁵

³⁵ Glej Passruggger, *Hartes Brot*, 60, 61.

³⁶ Schuster, *Auf der Schattseite*, 112.

³⁷ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 150.

³⁸ Glej Ortmayr, »Sozialhistorische Skizzen«, 353–355.

³⁹ Passruggger, *Hartes Brot*, 60, 61.

⁴⁰ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 21, 46, 151.

⁴¹ O neenakovrednih medsebojnih odnosih ter odvisnosti kmetov in poslov, čeravno ne na gorskem območju, glej temeljno študijo Norberta Ortmayrja o kmečkih poslih v Gornji Avstriji v medvojnem obdobju (Norbert Ortmayr, »Ländliches Gesinde in Oberösterreich, 1918–1938«, v Michael Mitterauer, Josef Ehmer (Ur.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, Wien-Köln-Graz 1986, 325–416.

⁴² Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 83.

⁴³ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 136, 137.

⁴⁴ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 94.

⁴⁵ O kmečkih ženah, ki so najemale dékle po priporočilu starejših vaščank, glej tudi Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 21.

Pongau (Solnograško). Na planšariji v začetku 20. stoletja.
(Dokumentation lebensgeschichtlicher Aufzeichnungen, Universität Wien)

Kmečke žene so nadzorovale delo in hvalile, grajale ali kaznovale dékle. Kot primer vzemimo predenje, značilno zahtevno delo, ki so ga ženske v avstrijskih Vzhodnih Alpah opravljale v mrzlih zimskih mesecih.⁴⁶ Sredi 30. let 20. stoletja je »Steffenbäuerin«, kmetova žena na vzhodnem Tirolskem, »prinesla« (kot se je izrazila njena krščenka in dekla) »volno ter jo razdelila po kolovratih. Upoštevala je točno določena pravila. Ves dan je opazovala dékle, ki so bile marljive in so pri delu uživale, ter glede na to razdelila volno. To je bila nagrada in hkrati kazen. Nekatere dékle so na preslico dobile več volne in zato so morale delati dlje. Pridne dékle so dobile toliko volne, da so lahko delo zaključile do pol devetih zvečer.«⁴⁷

Kmečke žene nikakor niso bile oproščene fizičnega dela (kar morda ni vedno veljalo za premožne kmete z odraslimi sinovi, ki so lahko prevzeli naloge velikega hlapca).⁴⁸

Kmečke žene so delale skupaj s posli (predvsem z velikimi deklami, ki so bile v veliko primerih njihove hčere ali bližnje sorodnice) ali same. Opravljale so dela, primerna svojemu stanu in položaju vodje ženske delovne skupine. Bäuerin je zlasti skrbela za gospodinska opravila, ki so imela takrat veliko širši pomen kot danes; vključevala so skrb za živali ter pridelovanje zelenjave in zelišč (kolerabe, cvetače, korenčka, pora, solate, peteršilja),⁴⁹ nepogrešljivih za prehrano članov gospodinjstva. Ob verskih praznikih⁵⁰ (božič, velika noč) so kuhali in pekli pecivo (npr. »Krapfen« oz. krofe) ter hrano delili med revne. To so bila opravila, ki so močno vplivala na sloves kmetije, zato so jih načeloma opravljale kmečke žene. Ugled kmečkega gospodinjstva in družbena moč sta bila v veliki meri odvisna od kakovosti hrane in velikodušnosti. »Nekatera kmečka gospodinjstva so bila na slabem glasu. Ponavadi je bila za to kriva gospodarjeva žena, ker jim je zaradi nje krulilo v želodcu.«⁵¹

⁴⁶ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 28–30.

⁴⁷ Weber, *Mägde*, 146 (pričevanje Marie Gramer, Vzhodna Tirolska, medvojno obdobje).

⁴⁸ Glej Schuster, *Auf der Schattseite*, 187, kjer se spominja, da je očim Hatzbauer redko delal skupaj s hlapci (svojimi sinovi).

⁴⁹ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 59, 60. Zanimivo je, da so kmečke žene v skupnosti Ramingstein, kjer je živela Maria Schuster, izkoristile obisk cerkve ob nedeljah ter se pred cerkvijo pomenkovale o semenih in rastlinah na svojih zelenjavnih vrtovih.

⁵⁰ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 42–44. Glej tudi Wopfnerjevo delo o Tirolski, *Bergbauernbuch*. 3. zvezek, 102.

⁵¹ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 24.

Bäuerin je zelo malo delala na polju ali pa sploh ne, toda ob obilici dela (med spravljanjem sena in žetvijo) je prevzela več gospodinjskih opravil kot ponavadi, saj so dékle potrebovali na polju. Hlapci so v toplih poletnih mesecih šest do osem tednov kosili travo in kasneje s srpi in kosami želi žito, medtem ko so dékle delale dobesedno neposredno za njimi, saj so seno spravljale v kopice ali žito vezale v snope in po potrebi žele tudi same.⁵² »Bäuerin« je proti koncu delovnega dne včasih pomagala žeti koruzo, toda »običajno«:

»Zjutraj ni delala na polju, a je seveda morala pripraviti obilen zajtrk, malico in kosilo za delavce ... Imela je veliko dela, kajti dékle so opravljale le najnujnejša opravila. Moardirn je pospravila spalnico hlapcev, Hausdirn je zakurila peč v kuhinji, toda kasneje sta se morali odpraviti na polje. Le Viehdirn je morala sama skidati gnoj, živalim prinesiti hrano, poskrbeti za kravi v hlevu, ju pomolsti in pospraviti spalnico dekel. Nepostlane postelje bi bile velika sramota (...) V tistem času je v kokošnjaku in svinjaku delala gospodarjeva žena, ki je morala zvečer tudi pomolsti krave.«⁵³

Velja omeniti, da se je delo delilo na več ravneh. Pri opravilih, kot so bila peka kruha, predenje in pranje, se je kazal in utrjeval drugačen položaj kmečkih žena in dekel v delovni hierarhiji. Kmečke žene so opravljale zlasti fizično manj zahtevna opravila.

Na primer, na veliko soboto je »Moardirn« zamesila testo za krofe, toda spekla jih je »Bäuerin«.⁵⁴

Kot v večini kmečkih gospodinjstev so kruh pekli vsaka dva tedna:

»Pri naši hiši smo kruh pekli vsaka dva tedna, kar je nanoslo šestindvajset dni za peko letno. Razen za božič smo pekli dve vrsti kruha: tako imenovani 'Jausenbrot' (kruh za malico) in 'Suppenbrot' (kruh, postrežen ob juhi). (...) Pred peko smo nečke postavili v glavni bivalni prostor ('Gesindestube') na klop ob peči (...) Pri nas je priprave za peko prevzela mati. Dan prej je pripravila svež kvas. Zmešala ga je z moko, toplo vodo in soljo ter postavila na toplo. Zvečer je moko in dišave (...) dala v nečke, v moki je naredila jamico in dodala kvas. Nato je vse pokrila z desko. V peč so naložili drva. To je storila 'Moardirn', ki je bila skupaj s kmečko ženo zadolžena za najpomembnejši del tega opravila (...) Zlezla je v peč in vanjo zložila drva (...) Na dan peke je vstala ob dveh zjutraj in zamesila kruh. Morala je opraviti večino dela, najtežji del je bil njen (...) druge dékle so nato mesile

naprej (...) 'Bäuerin' je dala kruh v peč in ga nato vzela ven. 'Moardirn' je jemala dele testa iz nečk. Na deski je mati oblikovala kupčke testa v hlebce in jih nato položila na čisto mizo in krpe (...) En hlebec je tehtal tri do štiri kilograme, v peč pa je šlo okoli dvajset hlebcev takšne velikosti. Mati je nato vedno preverila, ali je peč dovolj vroča, tako da je vanjo potresla pest moke (...) V našem gospodinjstvu je bila za dajanje kruha v peč zadolžena kmečka žena. Mati si je na stran postavila skledo moke in skledo vode (...)«⁵⁵

»Moardirn« in »Bäuerin« sta delali skupaj, a bilo je očitno, da je »Moardirn« prevzemala fizično bolj zahtevne naloge, kot so mesenje testa ali zlaganje drv v peč, »Bäuerin« pa lažje naloge, povezane s peko kruha oz. hrano samo, kot so priprava kvasa, oblikovanje hlebcev in dajanje hlebcev v peč.

Delitev dela pri predenju (značilnem vsakodnevem ženskem opravilu v zimskih mesecih, zlasti po božiču) je potekala na podoben način. Dékle so dobile predivo, ki ga je bilo težje presti, torej groba in pretrgana lanena vlakna, planšarice (privilegirane dékle) so predle gladka lanena vlakna, kmečke žene pa veliko mehkejšo ovčjo volno (umivanje in striženje ovc, ki je zahtevalo fizično moč in je bilo namenjeno pripravi volne, so opravljale izključno dékle ob pomoči hlapcev).⁵⁶

Če povzamem: v našem primeru kmečke skupnosti, kjer sta samooskrbno gospodarstvo in živinoreja prevladovala še večji del 20. stoletja, kmečke žene in dékle niso nujno pripadale različnim družbenim slojem. Obe skupini sta bili izpostavljeni spolni diskriminaciji, spadali sta v isto delovno skupino in na splošno opravljali tako imenovana ženska dela (v velikih kmečkih gospodinjstvih so vsi posli opravljali moška in ženska dela, kmečke žene pa ne: npr. moški so sekali drva, vendar so včasih nujno potrebovali tudi pomoč žensk). Kljub temu so Bäuerinnen in Mägede pripadale različnim družbenim skupinam, ki sta imeli različne položaje v delovni hierarhiji: prve gospodarju in njegovi ženi, druge poslom. V drobnih, a ključnih razlikah pri delitvi dela se je odražal in utrjeval položaj »Bäuerin« kot vodje ženske delovne skupine.

Na koncu naj podam sklepno oceno o življenju obeh skupin žensk: kmečkih žena in dekel:

Maria Schuster nenehno omenja trpljenje svoje matere, poudarja večjo svobodo, ki so jo uživale dékle v primerjavi s svojimi delodajalkami, in izpostavlja dejstvo, da so bile dékle plačane za svoje delo in so se lahko

⁵² Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 72–74.

⁵³ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 74, 75.

⁵⁴ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 42, 43.

⁵⁵ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 125–130.

⁵⁶ Schuster, *Arbeit gab's das ganze Jahr*, 124, 55.

ob koncu delovnega dne mirno odpravile spat.⁵⁷ Seveda to v veliki meri drži, ampak hkrati njeno pričevanje ponuja tudi nasprotno dokaz (npr. v delu, kjer piše o težavah dekel zaradi spolnega nadlegovanja s strani gospodarjev hiše).⁵⁸

Ni dvoma, da je imela »Bäuerin« pred sabo v splošnem strukturno predvidljivo in varno prihodnost, »Magd« pa ne. »Magd« se je želela poročiti s kmetom, si pridobiti višji družbeni položaj in si zagotoviti varnost na stara leta. Čeprav je bilo poselsko delo v idealnem primeru prehodnega značaja, je bilo na območju avstrijskih Vzhodnih Alp⁵⁹ veliko ljudi, ki so ostali posli vse življenje. V takšnem primeru so dékle postale »Einlegerin« (dobesedno »vstavljene, nekam umeščene«). Pod nadzorom kmečke skupnosti, v kateri so delovale, so se nenehno selile iz ene kmečke hiše v drugo, da so si zagotovile hrano in prenočišče (običajno v hlevu).⁶⁰ Bäuerinnen in Mägde (tudi kot matere in hčere) so delale skupaj, a z drugačnimi pričakovanji in prihodnostjo.

Prevedla Tadeja Tement in Simon Zupan

Viri in literatura

- Fauve-Chamoux, Antoinette (ed.): *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*. Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Oxford-Wien: Peter Lang. International Academic Publishers, 2005.
- Klammer, Peter: *Auf fremden Höfen, Anstiftkinder, Dienstboten und Einleger im Gebirge*, (Damit es nicht verloren geht..., 26). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1992.
- von Kürsinger, Ignaz: *Lungau, Historisch, ethnographisch und statistisch aus bisher unbenützten, urkundlichen Quellen*. Salzburg: In Commission der Oberer'schen Buchhandlung, 1853.
- Mitterauer, Michael: "Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung im ländlichen Raum". Mitterauer, Michael: *Familie und Arbeitsteilung*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1992, str. 58-148.
- Ortmayr, Norbert: *Ländliches Gesinde in Oberösterreich, 1918-1938. Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*

- (eds. Mitterauer, Michael, Ehmer, Josef). Wien-Köln-Graz Böhlau Verlag, 1986, str. 325-416.
- Ortmayr, Norbert, "Sozialhistorische Skizzen zur Geschichte des ländlichen Gesindes in Österreich", 353. Ortmayr Norbert (ed.): *Knechte*, (Damit es nicht verlorengeht..., 19). Wien-Köln-Weimar Böhlau Verlag, 1992.
- Papathanassiou, Maria: *Aspekte der bergbäuerlichen Lebenswelt in Österreich – vom späten 19. Jahrhundert bis in die Zwischenkriegszeit*. Schuster: *Arbeit gab's das ganze Jahr*, str. 187-244.
- Passruggen, Barbara: *Hartes Brot. Aus dem Leben einer Bergbäuerin*, (Damit es nicht verloren geht, 18). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1989.
- Regionalaustellung: Die Gräfin vom Lungau – Wege in die Zukunft*, 28. Mai bis 28. Oktober 2007 und 10. Mai bis 22. September 2008, Tamsweg.
- Salzburger Landesarchiv: *Erbhof 0505/1985 in Erbhof 1362/1992*.
- Scheuninger, Rosa (ed.): *Bäuerinnen erzählen. Vom Leben, Arbeiten, Kinderkriegen, Älterwerden*, (Damit es nicht verloren geht..., 60). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2007.
- Schuster, Maria: *Auf der Schattseite*, (Damit es nicht verloren geht...40). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1997.
- Schuster, Maria: *Arbeit gab's das ganze Jahr. Vom Leben auf einem Lungauer Bergbauernhof*, (Damit es nicht verloren geht... 49). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2001.
- Weber, Therese (ed.): *Mägde. Lebenserinnerungen an die Dienstbotenzeit bei Bauern*, (Damit es nicht verlorengeht..., 5). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1991 (third edition).
- Weber, Therese: Einleitung. Weber (ed.): *Mägde*, str. 9-31.
- Whittle, Jane: *Housewives and Servants in Rural England. 1440-1650: Evidence of Women's Work from Probate Documents*. University of Exeter, working paper no 21, April 2005.
- Wopfner, Hermann: *Bergbauernbuch*. Volume 1. *Siedlungs und Bevölkerungsgeschichte*, I.-III. Hauptstück (Herausgegeben von Nikolaus Grass). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1995.
- Wopfner, Hermann: *Bergbauernbuch*. Volume 3. *Wirtschaftliches Leben*, VII.-XII. Hauptstück, (Aus dem Nachlass herausgegeben von Nikolaus Grass unter Mitarbeit von Dietrich Thaler). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1997.

⁵⁷ Npr. Schuster, *Auf der Schattseite*, 103.

⁵⁸ Schuster, *Auf der Schattseite*, 157.

⁵⁹ Ortmayr, „Sozialhistorische Skizzen“, 322.

⁶⁰ Scheuninger (ur.), *Bäuerinnen erzählen, pričevanje Margarete Wurm*, 82, 83. O »Einleger« (podatki so vzeti iz zapisnikov občinskega sveta in knjižic »Einleger«) v Lungau v prvih desetletjih 20. stoletja glej Klammer, *Auf fremden Höfen*, 187–201.

Summary

RURAL LABOUR, GENDER AND SOCIAL HIERARCHIES: PEASANTS' WIVES AND FEMALE RURAL SERVANTS IN AUSTRIA DURING THE LATE 19TH AND THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY

Female labour in rural, mainly agricultural, regions remains somewhat on the margins of the flourishing historical research on the history of women's work or the history of working women in Europe and the western world – though much progress has been made in the last decade

The peasant women and the female servants referred to in this paper lived for the most part in the eastern Austrian Alps, where a subsistence economy, animal husbandry, relatively large farms and rural service dominated, in the early decades of the previous century.

The references in the paper come in the first place from two extensive, unique, strongly reflective, detailed (and thus exemplary) written autobiographical accounts by Maria Schuster, a peasant's daughter who was born on the eve of the First World War and grew up, lived and worked in northeastern Salzburg, in the Lungau region, where in 1934 75% of the population worked in agriculture and in 1902 almost every third adult worked as a rural servant. Other autobiographical evidence and contemporary, ethnographic data are also used and similar socio-economic structures in the eastern Austrian Alps may allow for some cautious generalizations.

This essay argues that within the specific socio-economic framework, referred to above, peasant women (Bäuerinnen) and their female rural servants (Mägde) did not always (or even mostly) or necessarily, and by no means strictly, belong to different social classes, at least not the way that urban domestic servants and their employers did. This was also true for peasants and their male rural servants. Female rural servants were thus largely recruited from among peasant daughters, who worked as "Mägde" initially in the parental household and then often on behalf of close or distant relatives. This points to peasant women and female rural servants often being close to one another from a social class point of view (which was also the case for peasant men and male servants). Furthermore, almost every peasant's wife (and marriage to a peasant was usually the way women became peasant women) in the eastern Austrian Alps had previously worked as a farm servant (Magd, Bauernmagd) in different ranks, before her marriage. And both "Bäuerinnen" and "Mägde" lived and worked within a male-dominated social and economic system

where labour was divided most obviously (though not always strictly) by gender. They were both, albeit in different ways, considered inferior to men or thought of themselves as inferior to men, and they both experienced discrimination associated with gender.

However, peasant women belonged to two categories: the women's group (Weiberleute) as well as to the peasant couple (Bauersleute). All servants, male and female, were in crucial aspects subordinate to the peasant couple. Thus, within the context of the gender-specific division of labour on the farm, peasant women and female rural servants worked in clearly different positions in the work hierarchy, at a social (though not necessarily physical) distance and performed different tasks that accentuated social gaps between them. Although both Bäuerinnen and Mägde experienced discrimination due to their gender, they did so in a different way depending on their position in the peasant household and in the work hierarchy. Social distance was confirmed, made and remade on the level of work itself. "Bäuerin" and "Mägde" operated from different positions. Crucially, very fine differences in the division of labour within the female work group reflected and confirmed the position of the "Bäuerin" at its head. In addition to this, the normative gender specific division of labour appears to have been implemented less strictly for female servants, who were expected to cover the labour needs on farms (for example, they would help "Knechte" to cut wood, an otherwise typical male task), than for peasant women, who represented and symbolized the female working group as a whole.

Yet not all female servants were in the same position since a strict work hierarchy was in place and the upper female servant, the "Moardirn", enjoyed f.e. some privileges as well as relative power in decisions.

It is obvious that the future of a "Bäuerin" was generally and structurally predictable and secure, whereas the future of a "Magd" was not. A "Magd" could aspire to get married to a peasant, become his wife, gain a higher social status and, we should note, secure her living in old age. If she remained a servant (and although rural service was ideally a transitional phase in life, lifelong servants were common in the eastern Austrian Alps), then she would end up as a pauper, an "Einlegerin" (literally "inlaid, placed somewhere") constantly moving, under the supervision of the rural community she was registered in, from one peasant house to another in order to secure board and lodging (usually in the stable). "Bäuerinnen" and "Mägde" (even when mothers and daughters) worked together, but they did so with different prospects and from different perspectives.